

Олег Анатолійович Назаров,
кандидат психологічних наук, доцент, судовий експерт-психолог,
директор Київського міжнародного судово-експертного інституту
психологічної експертизи і досліджень на поліграфі, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3427-1162>,
e-mail: institute.expertise.kiev@gmail.com

Проблемні аспекти застосування спеціальних психологічних знань задля відшкодування моральної шкоди в Україні за наслідками військового збройного нападу Російської Федерації

Oleh Nazarov

Problem Aspects of the Application of Special Psychological Knowledge for Compensation for Moral Suffering in Ukraine Due to the Military Armed Attack of the Russian Federation

Анотація. У статті розглянуто можливі науково-обґрунтовані шляхи
обрахунку грошової компенсації за завдані моральні страждання мешкан-
цям України в результаті збройного військового нападу Російської Федерації.

Ключові слова: збройний напад, моральна шкода, спеціальні знання, су-
дова експертиза.

Annotation. The article considers possible scientifically based ways of accounting
for monetary compensation for the moral suffering caused to the inhabitants of
Ukraine as a result of an armed military attack by the Russian Federation.

Keywords: armed attack, moral damage, special knowledge, forensic
examination

24 лютого 2022 року Російська Федерація засобами підрозділів
збройних сил, важкого наземного озброєння (зокрема, дале-
кобійної артилерії, ракет, морських кораблів та військової авіа-
ції) розпочала загарбницьку війну проти України на суші, морі
та в повітряному просторі. Вторгнення вже призвело до значних
жертв серед мирних мешканців та завдало майнової та немайно-
вої шкоди населенню України.

Відповідно до I Протоколу до Женевських конвенцій від
12 серпня 1949 року, який стосується захисту жертв міжнародних
збройних конфліктів, прийнятого 1977 року [1], від держав, які
ведуть війну, вимагається, щоб сторони конфлікту захищали на-
селення під час воєнних дій незалежно від раси, кольору шкіри,
мови, віри або політичних переконань. Кожна зі сторін конфлікту
мусить захищати людей, якщо вони не застосовують зброю.

Також Протокол забороняє нападати на медичний персонал,
який виконує лише медичні дії (п. «е» ст. 8 I Протоколу).

Однак в Україні з перших днів повномасштабного вторгнення
російських військ під обстріли та авіаційні удари потрапляють
мирні громадяни, автомобілі швидкої допомоги, дитячі будинки,
лікарні та житлові райони. Таке свідоме грубе порушення законів
та звичаїв війни є воєнним злочином, який належить до міжна-
родно-правових норм кримінального права. Їх розглядає Міжна-
родний кримінальний суд, що розташований у Гаазі [2]. Дані про
кількість жертв наразі не остаточні через інтенсивність бойових
дій, проте кожен громадянин відповідно до ст. 23 Цивільного
кодексу України має право на відшкодування моральної шкоди,
завданої внаслідок порушення його прав.

Моральна шкода полягає:

- 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазна-
ла у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'яз-
ку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї
чи близьких родичів;
- 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'яз-
ку зі знищенням чи пошкодженням її майна;
- 4) у приниженні честі та гідності особи, а також ділової репута-
ції фізичної або юридичної особи.

Моральну шкоду відшкодовують грошовими коштами, іншим
майном або в інший спосіб, якщо інше не встановлено законом.
Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначає суд
залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних і ду-
шевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або поз-
бавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка
завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкоду-
вання, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне
значення.

Під час визначення розміру відшкодування враховують вимо-
ги розумності та справедливості. Моральну шкоду відшкодову-
ють незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню,
та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Моральну шко-
ду відшкодовують одноразово, якщо інше не встановлено догово-
ром або законом.

Питання цивільно-правової відповідальності держави були у центрі наукових досліджень таких науковців, як Т. В. Боднар, Ю. Л. Бошицький, С. Н. Братусь, В. В. Вітрянський, Л. В. Винар, Т. С. Ківалова, В. М. Косак, О. О. Кот, О. В. Кохановська, Н. С. Кузнецова, Р. А. Майданик, О. О. Отрадна, О. О. Первомайський, І. В. Спасибо-Фатеева, М. М. Хоменко та ін. [6]. На жаль, залишається невирішеною низка питань щодо підстав та умов цивільно-правової відповідальності держави, особливостей суб'єктного складу в цивільному правопорушенні та особливостей цивільно-правової відповідальності держави за шкоду, заподіяну військовими діями в іншій країні. Усе це обумовило актуальність і необхідність дослідження особливостей та шляхів реалізації спеціальних психологічних знань в галузі судово-психологічної експертизи для допомоги в нарахуванні можливої грошової компенсації за завдані моральні страждання громадянам — потерпілим і позивачам — України, яка потерпає від невмотивованої військової агресії Російської Федерації з 2014 року.

2017 року в Україні було розроблено Методику психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди, яка призначена для судових експертів, суддів і працівників правоохоронних органів. Вона заснована на положеннях наукової психології та досвіді сучасної практики судово-психологічної експертизи, визначає послідовність дій судового експерта-психолога під час вирішення питань, що стосуються психологічного дослідження у справах щодо завдання моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди [3].

Об'єктами психологічного дослідження у справах щодо завдання моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди є людина як соціальний суб'єкт, сукупність джерел інформації (матеріали справи, продукти психічної діяльності тощо), що відображають відомості про психічну діяльність особи за обставин справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду. Предметом судово-психологічного дослідження у таких справах є сукупність фактичних даних, отриманих із використанням спеціальних знань у галузі психології, що відображають специфіку діяльності (соціально-психологічне функціонування) та психічного стану позивача (потерпілого) за обставин, що досліджують у справі.

Організація Об'єднаних Націй підготувала звіт щодо загибелі серед мирного населення України станом на 10.04.2022 р. Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) від початку збройного нападу Російської Федерації зафіксувало 4232 жертви серед цивільного населення, з яких 1793 людей загинуло (458 чоловіків, 294 жінки, 27 дівчат і 46 хлопчиків, а також 69 дітей і 899 дорослих, стать яких невідома) та 2439 було поранено (279 чоловіків, 213 жінок, 47 дівчат і 46 хлопчиків, а також 136 дітей і 1718 дорослих, стать яких невідома). Крім того, у Донецькій і Луганській областях нараховують 1880 загиблих (642 загиблих і 1238 поранених), на підконтрольній Україні території — 1534 жертви (571 вбито та 963 поранено), на території, тимчасово підконтрольній самопроголошеними «республіками» — 346 втрат (71 убитий і 275 поранених), в інших регіонах України (м. Київ, Черкаська, Чернігівська, Харківська, Херсонська, Київська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Запорізька, Дніпропетровська та Житомирська області), які перебували під контролем України на момент бойових дій — 2352 жертв (1151 загиблих і 1201 поранений). Більшість зафіксованих втрат серед цивільного населення були завдані застосуванням вибухової зброї з широкою зоною впливу (зокрема, обстріли з важкої артилерії та реактивних систем залпового вогню, а також ракетні та повітряні удари). ООН вважає, що фактичні цифри значно вищі, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, зтримується.

До того ж багато звітів все ще очікують підтвердження. Ідеться, наприклад, про Маріуполь (Донецька обл.), Ізюм (Харківська обл.), Попасну (Луганська обл.) та Бородянку (Київська обл.). У цих районах є інформація про численні жертви серед мирного населення. Ці цифри додатково підтверджуються, їх не включено у наведену статистику. ООН також звертає увагу на звіт Генеральної прокуратури України, згідно з яким станом на 10 квітня загинуло 176 дітей і щонайменше 336 дітей отримали поранення. Станом на 11 квітня за підрахунками ООН з України до Європи виїхали вже 4,5 млн. біженців.

Оскільки об'єктом судово-психологічної експертизи у справах з відшкодування моральної шкоди є людина (позивач, потерпілий), то наведені цифри щодо кількості загиблих вимагають

судових експертів-психологів замислитися щодо можливого навантаження та порядку роботи у разі звернення за проведенням судово-психологічної експертизи їх близькими родичами з метою отримання відшкодування.

На жаль, в Україні існує лише негативна судова практика у разі, коли судові експерти-психологи проводили експертні дослідження не щодо кожної особи окремо, а робили колективні розрахунки можливих розмірів відшкодування за завдані моральні страждання. При цьому як недолік суди вказували на відсутність врахування судовим експертом індивідуальних особливостей потерпілого або позивача, що не відповідає Методиці психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди.

Викладене вимагає від наукової та експертної спільноти почати проводити обґрунтовані дослідження щодо різних шляхів нарахування грошової компенсації за завдані моральні страждання, поміж яких можуть бути наступні.

1. Репарація — повне або часткове відшкодування (за мирним договором або іншими міжнародними актами) державою, що розпочала агресивну війну, збитків, завданих державі, що зазнала нападу. Наприклад, після Першої Світової війни Німеччина щорічно сплачувала певну суму репарацій (починаючи з 1 млрд марок у 1924 р. і до 2,5 млрд марок у 1928—1929 рр.) [5].

2. Програми з відшкодування збитків Організації Об'єднаних Націй [7]:

2.1. Реституція означає заходи, які «відновлюють первісне становище жертви, що існували до скоєння грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини або серйозних порушень міжнародного гуманітарного права».

2.2. Компенсацію «слід надавати за будь-якій економічній оцінці, що піддається, збитки в установленому порядку, пропорційно тяжкості порушення і обставин кожного випадку, що є наслідком грубих порушень міжнародних норм в області прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, таких, як втрачені можливості, втрачена вигода і моральність».

2.3. Реабілітація має містити надання медичної та психологічної допомоги, а також юридичних і соціальних послуг.

2.4. Сатисфакція — це широкий набір заходів, починаючи зі спрямованих на припинення порушень, що тривають, і завершуючи заходами щодо встановлення істини, пошуку місцезнаходження зниклих осіб, розпізнавання та поховання останків, надання публічних вибачень, прийняття судових та адміністративних санкцій, віддання належної пам'яті жертв, а також навчальні програми з прав людини.

2.5. Гарантії неповторення того, що трапилося, також є широкою категорією заходів, що містить інституційні реформи щодо забезпечення ефективного цивільного контролю за збройними силами, а також надання психологічних і соціальних послуг.

3. Проведення судово-психологічної експертизи відносно потерпілої особи, позивача у справі для індивідуального визначення орієнтовного розміру можливої компенсації за завдані моральні страждання.

Отже українським фахівцям спільно з міжнародними організаціями потрібно провести ґрунтовну роботу щодо визначення справедливих і науково-обґрунтованих шляхів розрахунку можливої грошової компенсації мешканцям України за завдані моральні страждання в результаті збройного військового нападу Російської Федерації та завданої майнової та немайнової шкоди.

Перелік джерел посилання

1. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I) (с поправками от 30 ноября 1993 г.) (чинний від 01.03.1994 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_911#Text (дата звернення: 15.04.2022).
2. Втрати серед цивільних громадян та об'єктів від вторгнення Росії (оновлюється). 03.05.2022. ZMINA. центр прав людини. URL: <https://zmina.info/articles/vtraty-sered-cyvilnyh-gromadyan-ta-obyektiv-vid-vtorgnennya-rosiyi-onovlyuyetsya> (дата звернення: 15.04.2022).
3. Савкіна Т. В., Єгорова Т. М., Сліпець О. О. та ін. Методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди. Харків, 2017. 61 с.

4. Ukraine: civilian casualty update 10 April 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2022/04/ukraine-civilian-casualty-update-10-april-2022> (дата звернення: 15.04.2022).
5. Репарації. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Репарації> (дата звернення: 15.04.2022).
6. Кравчук Д. В. Особливості цивільно-правової відповідальності держави за шкоду, заподіяну терористичним актом. *Південно-український правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 125—128.
7. Механизмы обеспечения верховенства права для постконфликтных государств. Программы по возмещению ущерба / ООН. Нью-Йорк ; Женева, 2008. 50 с.

Олена Володимирівна Перова,
кандидат юридичних наук, завідувач Київського відділення
Львівського НДІСЕ Мін'юсту України, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6568-6715>,
e-mail: olena.perova.lndise@gmail.com

Проблеми застосування стандартів доказування в цивільному процесі у справах про відшкодування моральної шкоди

Olena Perova
*Application Issues of Proof Standards in Civil Proceedings
in Cases of Compensation for Moral Harm*

Анотація. Нормами Цивільного процесуального кодексу України передбачено застосування судами під час оцінювання доказів у справі таких стандартів доказування, як допустимість, достовірність, достатність, а також їх сукупності. Проте у справах про відшкодування моральної шкоди для належного застосування цих об'єктивних стандартів до фактично суб'єктивних характеристик та оцінних понять, використаних позивачем у разі визначення розміру моральної шкоди під час подання позову, можливе, на думку авторки, винятково за умов залучення фахівця, який має спеціальні знання у сфері психологічних досліджень (безумовно відмінні від права), а такі знання допоможуть суду вирішити спір з належним дотриманням завдань цивільного судочинства.

Ключові слова: цивільний процес, моральна шкода, стандарти доказування.

Abstract. Standards of the Civil Procedure Code of Ukraine provide for application by courts while evaluation of evidence in the case of such standards of evidence as admissibility, reliability, sufficiency, as well as their totality. However, in cases of compensation for moral harm for the proper application of these objective standards to actual subjective characteristics and evaluative concepts used by the plaintiff in determining amount of moral harm when filing a lawsuit, it is possible, according to the author, only who has specific expertise in the field of psychological research (certainly different from law) and such expertise will help the court to resolve dispute with due regard to the tasks of civil proceedings.

Keywords: civil trial, moral harm, proof standards.

У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (ч. 1 ст. 6), яка, з огляду на приписи ч. 1 ст. 9 Конституції України та ст. 10 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), є складовою вітчизняного законодавства, визначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його